
SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Balassa Istvánné Zrínyi Ilona (1546–1570) párbeszédes epitáfiuma a széleskúti templomban

A széleskúti (ma Sološnica Szlovákiában) templomban maradt fenn Zrínyi Ilona fehér mészkőre vésett, párbeszédes epitáfiuma. A 42 soros epigrammafüzért először 1828-ban adta közre egy bizonyos J. Albrecht egy bécsi tudományos folyóiratban, majd 1848-ban Gyurikovics György jelentette meg ismét a Magyar Academiai Értesítőben. Az epitáfium szövegét már korábban, két canonica visitatio alkalmával, 1752-ben és 1782-ben is feljegyezték. Ipolyi Arnold 1859-ben, a Vasárnapi Újságban dicsérő szavakkal méltatta az epitáfiumot. A humanista eszköztárral megkomponált epigrammákat az azóta eltelt időben nem vizsgálta meg senki. A hosszú versben, Vergilius sorai mellett, Jacopo Sannazaro egyik elégiájából vett részlet is felbukkan. Érdemes tehát újra közölni a Zrínyi Ilona és férje közti elképzelt dialógust tartalmazó verssorokat. A dolgozat igyekszik felvázolni Balassa István és felesége életútját, ám a témához kapcsolódó egyéb vonatkozásokat is tartalmaz.

Kulcsszavak: Zrínyi Ilona, Balassa István, epitáfium, Széleskút, Vergilius, Jacopo Sannazaro

Széleskút (ma: Sološnica) Pozsonytól északra, a Kis-Kárpátok nyugati lejtőinél, Detrekő vára közelében fekszik. Ennek a falunak a templomban temették el a 16. században Gyarmati Balassa Menyhártot, Gyarmati Balassa Istvánné Zrínyi Ilonát és Bornemisza Pétert.

Forgách Imre (1540 k.–1599) följegyzése szerint Zrínyi Ilona 1546. február 11-én született, a majdani szigeti hős, Zrínyi Miklós (1508 k.–1566) és Frangepán Katalin (1525 k.–1561) első leányaként.¹ Ilonát 14 éves korában a 25 éves Guthi Országh Kristóf (1535–1567) királyi főpohárnokhoz, Nógrád vármegye főispánjához adták feleségül. Az esküvőt 1560. január 7-én

¹ BARABÁS (1899: 164), SÉLLYEI (1841: 260). Az Alsólindvai Báffy család naplójában is ez a dátum szerepel.

Csáktornyán,² január 15-én pedig Csejten tartották meg.³ Ferdinánd király 80 magyar forint értékű *cyphust*, azaz csészét küldött ajándékba, amelyet a lakodalomba meghívott Károly főherceg nevében adtak át.⁴ A házaspár a továbbiakban Csejten lakott, ám gyakran tartózkodtak az éppen akkor kiépített Sirok várában is.⁵ A következő években sok családi eseményben lehetett részük, hiszen Zrínyi Miklósnak két házasságából kilenc felnőtt kort megért gyermeke született.

1562. június 28-án Ilona egyik húgát, Katalint (1548–1585), a nála jóval idősebb Thurzó Ferenc (1515 k.–1574) vette feleségül Bajmóc várában.⁶ 1564. szeptember 21-én Zrínyi Miklós kötött házasságot második feleségével, a csehországi Rosenberg Évával (1537–1592), a lakodalmat Monyorókerék várában tartották.⁷ 1566. január 30-án Ilona másik húga, Dorottya (1550–1620) kelt egybe Batthyány Boldizsárral (1537 előtt–1590).⁸ 1568. január 11-én öccse, Zrínyi György vette feleségül a tiroli nemesi családból származó Anna ab Arco grófnőt (1553–1570) Mura-szombatban.⁹

Országgh Kristóf július 29-től országbíró lett,¹⁰ Ilona férje azonban nem sokáig viselhette ezt a méltóságot, hiszen hét esztendei házasság

² TAKÁTS (1926: 127). Zrínyi Miklós 1559. november 20-án jelentette Ferdinánd királynak, hogy január 7-én lesz a lakodalom. – SZALAY (1861: 345). Báthory András országbíró neje, Thurzó Anna, 1559. december 4-én Sempptéről írt levelet felsőlindvai provizorának, Hathalmy Györgynek az esküvői előkészületről: „Tudtodra adonk, hogy Ország Christophnak menyegzője leszen vízkereszt nap után való vasárnap, mely az ő öröme napjára, mind az én szerelmes urammal egyetembe ott leszenk; azokáért hagyjuk tenéked, hogy minékünk küldj két font aranyat, mely nélkül mi igen szűkesek vagyunk mostan.”

³ MNL OL P 1314. No. 34692. Országgh Kristóf esküvői meghívólevele Batthyány Kristófnak.

⁴ KAPOSY (1956: 50) és MNL OL E 21 1559.11.20.

⁵ A siroki alsóvárban egykor megvolt az építési felirat: Magnificus Dominus Christophorus Országgh de Guth, co[m]es Neugrad. ac. S. Caes. Mttis pincerna[rius]. 1561.

⁶ TAKÁTS (1926: 388).

⁷ WAGNER (1877: 162; 164) és LUKINICS (1924: 35), FORGÁCH (1977: 861) FORGÁCH Ferenc szerint Zrínyi Miklósnak Wilhelm Rosenberg nővérét, ezt az élemedett szüzet, nagy szerelem színlelésével sikerült rászednie.

⁸ TAKÁTS (1926: 129).

⁹ LUKINICS (1924: 35–36).

¹⁰ FALLENBÜCHL (1988: 72).

után megbetegedett, majd 1567. október 16-án megírta végrendeletét.¹¹ Feleségére, akiről megjegyezte, hogy erkölcsösen, illendően és türelmesen viseltetett iránta élete utolsó percéig,¹² Nagytapolcsány és Csejte várait hagyta hozomány és lakhely gyanánt, amíg az asszony másodjára férjhez nem megy. Guthi Ország Kristóf néhány nappal később, október 19-én halt meg Csejten.¹³ Özvegye október 21-én onnan küldött meghívót Nagyszombat város bíráinak a november második napjára kitűzött temetésre.¹⁴

Prudentibus ac Circumspectis dominis Judici et Juratis Civibus Civitatis Tyrnauiensis Amicis et Vicinis honorandis.

Prudentes et Circumspecti domini et Amici Nobis honorandi Salutem et Nostri commendationem. Miérthogy az Úr Isten ilyen nagy keserűséggel látogata meg, hogy előttünk való járó kivevé ez világból, és az testnek eltakarásának való napot hadtuk Mindszent nap után való vasárnapot, azaz novembernek második napját. Azért kérek kegyelmeteket, mint szomszéd urunkat, hogy kegyelmetek aznap legyen jelen itt Csejten az temetésen. Ismeg kegyelmeteknek minden barátsággal megháláljok. Isten tartsa meg kegyelmeteket jó egészségbe. Datum ex Csejte 21 Octobr. 1567.

Helena Zrini Relicta Spt. ac Mag. quondam domini Christophori Ország de Guth, comitis.

Ország Kristófot a csejtei templomban temették el, ahol a szentélyben ma is látható síremlékének egész alakos, vörös márványból készült fedőlapja.¹⁵ Az elhunyt főúr élete során a helvét reformációt támogatta. Ferdinánd király leveleiben arra utasította őt, hogy sákramentárius eretnek prédikátorát ne csak maga mellől bocsássa el, hanem űzze ki a birtokairól is.¹⁶ A katolikus főpap, Forgách Ferenc (1530–1577), talán emiatt

¹¹ KISZELYNÉ (2013: 178–185).

¹² *Elenae Zriny, consortis nostrae charissimae, quae ipsa erga nos pudice, modesteque et pacienter, usque ultimum vitae nostrae articulum praestitit.*

¹³ TAKÁTS (1926: 128).

¹⁴ DÖBRENTEI II. (1840: 200–201).

¹⁵ TIMON (1764: 225), JEDLICSKA (1866: 431). A sírkő peremének felirata: *Hic iacet spectabilis, ac magnificus dominus olim comes Christophorus Ország de Gutth, iudex curiae, ac consiliarius Sacrae Romanae Caesareae Regiaeque Maiestatis, nec non Comitatus Neogradensis comes. Aetatis suae annorum XXXII. Obiit die XIX. Octobris anno MDLXVII.*

¹⁶ WAGNER (1802: 86).

becsmérelte emlékiratában Országh Kristófot, akiről azt írta, hogy alig serdült ifjúvá, egészségét a sok alvással, lustálkodással, kicsapongással és dőzsöléssel máris aláásta, majd kezére-lábára megbénult, és fiatal fejfel családjának utolsó tagjaként hunyt ki.¹⁷

A megözvegyült Zrínyi Ilona Csejtén maradt. 1568. január 16-án onnan küldött Nagyszombat városának úriszékre szólító meghívót.¹⁸ Batthyány Kristófnak ekkoriban írott három levele mára elveszett.¹⁹ Február 2-án egyik hűgának, Zrínyi Doricának küldött nehézkes fogalmazású és a szavak kiejtését tükröző, saját kezű levelet:²⁰

Nagyságos Zryny Doricasszonnak, az nagyságos Battáni Boltisár uram házastársának, nékem szerelmes asszonomnak, édes öcsémnek adassék.

Szolgálatomat ajánlom ·k· mind szerelmes asszonomnak, öcsémnek. Továbbá megértettem az ·k· szerelmes ura levelét, azért én ugyan asszony ember vagyok, mind ikaz, annak éléte mondtam, ·k· énnekem sinkihez nagyobb közem nincsen mind kegyelmetekhez, nem is adom senkinek, hanem csak kegyelmeteknek. Örömet látom kegyelmeteket, valamikor ír is kegyelmetek, de ·k· kérem mind szerelmes asszonomat, édes öcsémet, hogy ·k· anná tudtomra, mikorra várjam kegyelmeteket az szegén házhoz? Tudta Isten, eddik is meg kellett volna kegyelmeteknek ilen szegén atyjafiat látni, mind én vagyok, mert Isten után csak kegyelmetek kondviselőim. Az lektikát kegyelmeteknek megiszolgálom, kegyelmetek ne küldje tovább, hanem csak Posonik, én elhozatom oztán onnét, az Pizter Hanc háznál hagyják, megtalálom ott, édes asszonom öcsém, írja meg ·k· mikorra várjam ·k· ide a szegén házhoz, választ várok ·k· Isten éltesse kegyelmeteket sok esztendeig. Ez levél kelt Csejtén 2 febr 1568.

Más szomszédomnál is vannak olan levelek újváriról felel, azért törekedjék kegyelmetek is, én is bizon örömet törekezem őértek, Tudom, hogy ol szomszédom, hogy nem szeki kedvemet és kegyelmeteknek is örömet szolgál,

Az ·k· attafi Zryny Ilona keze írása

¹⁷ FORGÁCH (1977: 914) és FORGÁCH (1866: 383): *Christophorus Orzag vix e pueritia egressus somno otio, venere atque crapula corrupta, primum sanitate mox pedum manuumque usum amisit, et intra primam adolescentiam una cum familia exstinctus est.*

¹⁸ DÖBRENTEI II. (1840: 202).

¹⁹ IVÁNYI (2005: 222).

²⁰ MNL OL, P 1314 No. 53763. – ·k· = kegyelmed, kegyelmetek, kegyelmednek stb. rövidítése.

A következő évben több leánytestvére is megházasodott. 1569. január 17-én a közeli Bajmóc várában ment végbe negyedik hűgának, Zrínyi Borbálának (1554–?) Thurzó Elekkel (1540 k.–1594) tartott menyegzője.²¹ Ugyancsak ekkoriban volt a lakodalma ötödik hűgának, Zrínyi Margitnak (1555–?) is, akit Homonnai Drugeth Miklós (1538 k.–1580) vett feleségül.²²

A gyászév elteltével Zrínyi Ilona ismét megházasodott, Gyarmati Balassa Menyhárt, a híres-hírhedt hadvezér (1511–1568) és Thurzó Anna (?–1567) árván maradt fia, az 1548. április 18-án született Balassa István lett a férje.²³ A lakodalmat 1569. február 7-én, Nagytapolcsányban tartották meg.²⁴ Az ifjú férj 1568-ban szabadult ki négy évig tartó erdélyi fogságából;²⁵ gyámja akkor, Balassa Menyhárt végrendelete szerint, Balassi Bálint apja, Balassi János (1518–1577) lett.²⁶ Balassa István anyja a nővére volt Thurzó Ferencnek, Zrínyi Katalin férjének. Ilona már nem találkozhatott anyósával, mert az az erdélyi fogságban, Hunyadon halt meg, 1567. február 5-én.²⁷

Balassa István apjától örökölte Detrekő várát, valamint a hozzá tartozó falvakat, Széleskutat és Rárbokot, ám a házaspár a Nyitra vármegyei Nagytapolcsányban élt. Balassa István 1569 végén levelet küldött apja egykori katonatársának, Zay Ferencnek (1505–1570). Ebben azt írta, hogy „továbbá tálat, tányért, amint ezelőtt hogy odaadtam az kegyelmed menyegzejére, most is örömet odaadom kegyelmednek, amint kegyelmed kívánja, de itt nincsenek bizony, hanem odaáltal vagynak...”²⁸

²¹ BARABÁS (1899: 107).

²² TAKÁTS (1926: 129–130).

²³ ZÁKONYI (1934: 17). „1548 Szent György nap előtt való szerdán lett ez világra öcsém, Balasi István uram. Anno 90. holt meg Marcii.”

²⁴ TAKÁTS (1926: 128–129). Balassi István 1569. január 1-én jelentette a királynak, hogy február 7-én vezeti az oltárhoz Országh özvegyét a róm. kath. rítus szerint.

²⁵ VIROVE CZ (2016: 389). Somlyai Báthory István 1564. szeptember elején elfoglalta Szatmár városát, ahol fogságba ejtette Balassa Menyhárt feleségét, Thurzó Annát, egyik lányát, és a kisebbik fiát, Istvánt.

²⁶ GÉRESI (1885: 375–376). Balassa Menyhárt végrendelete, Bécs, 1568. február 5.

²⁷ HÁZI (1928: 177–178). Hagymásy Kristóf nagyváradi kapitány 1567. február 15-én kelt levelében értesítette Balassa Menyhártot, hogy felesége és leánya Hunyadon meghaltak, ám „István uram jó egészségben volt.”

²⁸ DÖBRENTEI I. (1838: 90).

Zay Ferenc 1569. október 23-án Dévényben tartotta menyegzőjét özv. Báthory Andrásné Mindszenti Katalinnal.²⁹

1569. november 21-én nyomtatták ki Abrudbányán, Karádi Pál műhelyében, a *Comoedia Balassa Menyhárt árultatásáról* című, ismeretlen szerző által írt dramatikus gúnyíratot, amelyben a Ferdinánd királyhoz 1561-ben végleg átpártolt, de korábban az erdélyi harcokban kétkulacsos politikát folytató idősb Menyhárt és nagyobbik fia, Boldizsár (1541–1567) a kárhozottott főszereplők. Az egyik helyen Tamás deák azt mondja Boldizsárnak, hogy „anyád Hunyadon, húgod is, öcséd is fogságban vadnak nyavalyások.”³⁰ A komédiában többször szóba kerül Zay Ferenc és Detrekő vára is.

Balassa István Tapolcsányból 1569. november 30-án és december 2-án Alsóörsi Bánffy Lászlónak írt leveleiben a gyaloghintóról esik szó. A lektika, „kit Battiány uram, szegény Ország halála után közel esztendővel feleségemnek ajándékon küldett volt, az itt vagyok.”³¹

1569 decembere táján, vagy 1570 elején született meg Balassa István és Zrínyi Ilona fia, II. Menyhárt.³² Balassi István éppen ebben az esztendőben jegyezte be a megigazulásról szóló, hitvalló mondatokat Sigmund Herberstein *Rerum Moscoviticarum comentarii* című, 1549-ben Bécsben megjelent, fametszetekkel illusztrált könyvébe. Az 1569-ben birtokába került példány belső tábláján és további lapjain ezek a sorok olvashatók:³³

1569. B[alassa]. Mint az fínyes hajnal, úgy támaszt az Isten fel téged, imádkozzunk ellenségeinkért is.– Miserere mei Deus. Steph. Balassa manu sua, Anno 1570. – Az Jesus Cristus minden csodákat mívelt és cselekedett az evangéliomnak bizonyosságára. – Az mi idvösségünk ingyen vagyok, csak az Jesus Cristus által. Amen. – Moyses írja, az ártatlan te előtted, Úr Isten, nem ártatlan.

²⁹ ZURANI (1899: 321–322).

³⁰ COMOEDIA (1981: 114).

³¹ MNL OL, P 1314 No. 1483, illetve 1484. „Látja Isten, csak egy szóval kéresse vissza tőlem, azonnal megadom.”

³² BARABÁS (1899: 164). Bornemisza Péter 1577. május 26-án ezt írta Menyhártról: „most nyolc esztendő korodban” Forgách Imre pedig 1576 körül ezt: „Melchiorem Balassa, qui nunc puer 7 annorum aevi nomen fert.”

³³ ZRINIANA (1991: 30; 160).

Az első mondat alapja Hóseás, 6, 1–4. és Ézsaiás, 58, 8; Máté, 5, 44. A *Miserere mei Deus* az 50. zsoltár kezdete a Vulgatában. Ezt a bűnbánati zsoltárt a haldoklók imájának tartják. A továbbiak lelőhelye: János, 20, 30–31; Pál apostol Római levele, 3, 24. A Mózesről vett idézet csupán a Vulgatában van meg (Exodus, 34, 7.): *nullusque apud te per se innocens est.*

Balassa István 1570. július 4-én Bécsben tartózkodott, ahonnan levelet írt sógornője férjének, Batthyány Boldizsárnak. Levelében röviden utalt feleségének súlyos betegségére:³⁴

Magnifico Domino Balthasari Batthyány, de Batthyány, consiliario S. Caesariae ac Regiae Majestatis etc. Domino affini nobis observando.

Magnifice Domine, et affinis observandissime, salutem, ac servitorum nostrorum deditissimam commendationem!

Istentől kívánok kegyelmednek minden jót mind asszonyommal egyetemben. Feleségem felől egyebet nem írhatok kegyelmednek, hanem hogy csak Istennek markában vagyon. Továbbá, Thurzó Elek uram írt vala énnéköm levelet, mivel hogy én procreator levelet szörzenék és kegyelmednek köldeném, kit, ím, megszőrözöttem és megköldtem kegyelmednek. In specie az én levelemben bekötve. Csak ezt akarám kegyelmednek megjelöntenöm. Az Úr Isten tartsa meg, és éltesse kegyelmedet mind asszonyommal és szerelmes gyermekivel egyetemben, nagy sok esztendeig jó egészségben. Amen. Datae Viennae 4 Julii, anno Domini Jesu Christi 1570. Balassa István Gyarmathi etc.

A régiek többnyire arról mondták azt, hogy Istennek markában vagyon, aki olyannyira beteg volt, hogy már a halálát várták. Sztárai Mihály XXXII. zsoltárparafázisa 7. strófájában a nagybeteg Dávid mondja azt, hogy *Vagyok az Istennek hatalmas markában, éjjel nappal jajgatok.*

Zrínyi Ilona a levél kelte után négy nappal, 1570. július 8-án halt meg Bécsben. A magyar udvari titkár és kalligráfus, Raszinjai Bocskay György (1510 k.–1575), július 10-én Bécsből írta meg Batthyány Boldizsárnak, hogy „Balassi Istvánné asszonyom kimúlék ez világból, melynek teste elviteték Detrekőbe.”³⁵ Zrínyi Ilonának utolsó óráiban Borne-misza Péter nyújtotta a lelki vigasztalást.

Balassi István feleségét Széleskút falu templomában temettette el, ahol apjának, Balassa Menyhártnak domborműves vörös márvány síremléket

³⁴ MNL OL, P 1314 No. 1485.

³⁵ MNL OL, P 1314 No. 6865.

állított. Felesége emlékére egy humanista költővel párbeszédés epitáfiumot íratott, amelyet egy 103x81 cm méretű, fehér mészkőtáblára, kéthasábosan vésetve helyezett el a templomban. Lehetséges, hogy Balassi István bécsi ismerősével, a Zrínyi Ilona halálról tudósító, Raszinjai Bocskay Györggyel készítette el az egyszerű, ám szép all'antica feliratú kőtáblát. A jeles kalligráfus munkássága ugyanis a kőbe metszett szövegekre is kiterjedt. Az 1560-as években ő formázta meg I. Miksa császár innsbrucki síremlékének és a Nádasdy család lékai tumbájának feliratait.³⁶

Balassa István vagyónának gyarapodásában sokat köszönhetett a feleségének, akivel csupán másfél esztendeig tartott a házassága. Az epitáfium fennkölt sorai vélhetőleg nem az ő valós érzelmeit tükrözik, hanem azok a felkért költő invenciójából fakadtak. Az epitáfium címirata, majd a fiatalon elhunyt asszonyt méltató bevezető verssorok után, a férj és a feleség négy epigrammából álló párbeszédére épül a költemény. A férj szemrehányást tesz amiatt, hogy felesége a hosszú együttélésre szóló ígéretét nem tartotta be. A feleség válasza az, hogy ha a sors nem szakította volna el élete fonalát, úgy utódokkal ajándékozta volna meg szeretett férjét, akinek már szült is egy gyermeket halála előtt. (Ez fiacskájukra, Menyhártra való utalás.) A férj, amikor a házasodáshoz való jogát elutasítja a felesége, tanácstalanul sírva panaszolja, hogy a bánatos rokonok máris új frigy kötésére ösztönzik őt, aki a parancsnak engedve, azonnal másik társat venne el, amint vele együtt a sírba teszik. A feleség, Didótól kölcsönzött szavakkal, azt feleli erre, hogy a sors által kiszabott élete véget ért, ő már Krisztushoz igyekezve, véglegesen elhagyja a szomorú világot. El kell tehát örökre búcsúzniuk egymástól. Zrínyi Ilona hirtelen történt halálának időpontját a verset lezáró kronosztikhon rejti magában.

Bornemisza Péter 1577. május 26-án, pünkösd napján, Semptén írta *Négy könyvecske*³⁷ című munkája élén a nyolc esztendő Balassa Menyhártnak azt az ajánlást, amelyben a fiúcska anyjáról is megemlékezett:³⁸

Nemes úrfinak, Balasi Menyhártnak, az nagyságos és istenfélő Balasi István és Zrini Ilona fiának az Úr Jézusnak igaz isméretit kívánja.

³⁶ GULYÁS (2014).

³⁷ BORNEMISZA (1577: A1v–A2r; A3v–A4r).

³⁸ ENGEL (1798: 78). ENGEL kezében ép példánya volt a könyvnek. Ebből közölte az előző szövegét.

Szerető fiam, Menyhárt uram! Ím, megküldtem a könyvecskét, akit neked ígértem; hogy ezáltal, még most nyolc esztendőös korodban szoktatnálak téged is, az több kis gyermekeskével egyetembe, a mi urunk Jézus Kristusunknak igaz ismételre, és azáltal az örök életre. Kivel tenéked sok okokból tartoztam ezzel. Azért is, mert még a te ősdnek is, az nagyságos Balasi Menyhártnak, nemcsak életébe, de halála órájakort is szolgáltata velem az Úr. [...] De kiváltképpen a te édes szüléidet, az nagyságos Zrini Ilonát, sok keserűségekben és még halála órájakort is vigasztaltatá velem az Úr ő szent felsége. Ma is kedig a te szerelmes atyád, nagyságos Balassi István, nagy óhajtván sok testi-lelki háborúi közt, ottan-ottan az Úr édes ígéretihöz folyamodik. [...] Azért most az egyik kis könyvecskét mindennap által olvassad, nemcsak az te tanuló szolgáliddal, hanem minden udvarod népével egyetembe. Sőt jobbágyid cselédét is intsed, hogy minden háznál, mindennap elmondják. Magyarok magyarol, az tótok tótul.

A Zrínyi Ilona halálát követő napon, 1570. július 9-én, Károly főherceg a Magyar Kamara tanácsát kérte Balassa István kérvényével kapcsolatban, hogy felesége elhalálozván, csak Nagytapolcsány fele, vagy az asszony más javai is a kincstárra szállnak-e, és ez miképp menjen végbe.³⁹ Végül augusztus 24-én, 40.000 rajnai forint zálogösszeg letétele után, kapta meg Balassa István Nagytapolcsány várát, amelyhez házassága révén már korábban hozzájutott.⁴⁰ Raszinjai Bocskay György augusztus 22-én Bécsújhelyről írta meg Batthyány Boldizsárnak, hogy „Nagytapolcsánt negyvennégy ezer forinton vette meg Balassy István uram. Ego vero non emerem penitere tanti.”⁴¹ Az Aulus Gelliustól szabadon kölcsönzött mondás magyarul: Én bizony nem vennék ilyen nagy összegért bánatot. Gellius elbeszélése szerint (Gell. NA. 1, 8, 6.) Demosthenes mondta ezt a szépséges korinthuszi örömlánynak, Laisznak, amikor az túl nagy összeget kért volna tőle a bájaiért.⁴²

³⁹ MNL OL, E 21 1570.07.09. *uxorem illius defunctam esse.*

⁴⁰ Királyi könyvek, 3.1. Anno 1570, 972–974, 989–990. *per mortem generosae et magnificae dominae Helenae de Zrinio consortis suae.*

⁴¹ MNL OL, P 1314 No. 6867.

⁴² MADÁCH Gáspár *A paráznaságról* című, kéziratot traktátusában erről azt olvashatjuk: „Ide helyheztesz az amaz pogány philosophusnak, Demosthenesnek mondását, ki mikor is egy fajtalan asszonyi állatnak az ő mellyét és hasát tapogatta volna, mondotta: Ezt, úgymond, hogy akarod adni? Arra felelt az asszonyállat: Ezer ezüst selingen. Mondotta

Balassa István 1578-ban, királyi adománnyal, véglegesen elnyerte Detrekő várát is. Ezen év végétől lett nála Bornemisza Péter udvari pap, aki nyomdáját is Detrekőre, majd Rárbokra telepítette. A várúr 1579. január 5-én a birtokában lévő, 1543-ban Bázelen kiadott latin nyelvű Korán elejére a keresztyénség tanítására vonatkozó, katekizmuszerű latin nyelvű mondatokat jegyzett be:⁴³

Ego credo contra istum librum: quod Jesus Christus sit filius Dei viventis. Et me per illius meritum ex gratia Dei et misericordia Dei, gratis absque ullis meis meritis iustificari et vitam aeternam consequi. Pro quo in me collato beneficio nunc et in aeternum, ut Deum glorificare possim, iuvet me et te Spiritus sanctus. Amen. Steph. Balassi mpp. 5. Januarii 1579.

Bornemisza Péter 1580. február 18-án Detrekőből küldött levelet rokonának, Máriássy Pálnak. Ebben a patrónusával való jó kapcsolatát ekként jellemezte:⁴⁴

Balassi uram másutt lakik, hol az vár alatt, hol más udvarába. Most két mélyföldön vagyon, csak vasárnap látogatom meg. Mondtam neki is, hogy kegyelmedöt hozzám vártam. Engem nem annyira tart ő magáért, mint a hívekért. Azon házat is, azokba vagyok, csak reám bízta. Azon kívül is nem különb, mintha egy anyátúl volnánk. De még ő maga is eszébe vötte, hogy Istennek csudálatos dolga.

Balassa István 1580. január 5-én újra megházasodott, Devecseri Choron Annát vette feleségül. A menyegzőt a Pozsony vármegyei Malackán tartották.⁴⁵ Bornemisza 1582. június 24-én az új asszonynak ajánlotta *Énekek három rendbe* című, Detrekő várában kinyomtatott énekeskönyvét. 1584. március 25-én ugyanitt és Rárbokon készült el a prédikátor főműve, a *Becsületes, nemes úrfinak, Gyarmati Balassi Istvánnak, Detrekő és Nagytapolcsány várának szabad urának* ajánlott *Foliopostilla* is. Ez a hatalmas

légyen Demosthenes: Ego paenitere tanti non emo. Nem veszek, úgymond, olyast drága pénzen, kit egész életemben meg kezdenék bálni. " RMKT (1987: 695).

⁴³ VÁSÁRHELYI (1980: 123; 127; 326).

⁴⁴ SCHULEK (1939: 372–373).

⁴⁵ TAKÁTS (1926: 271). 1579. nov. 8-án jelenti Balassa István, hogy Choron János szűz leányát, Annát eljegyezte. A menyegző a katolikus egyház szertartása szerint 1580. január 5-én lesz Malackán.

méretű, az egész esztendő vasárnapjaira szóló prédikációskönyv, a Vizsolyi Biblia mellett, a 16. századi magyar nyomdászat legnagyobb alkotása, amelynek fele költségét Balassa István viselte.⁴⁶ Bornemisza Péter azonban nem sokkal később, 1584 májusa körül meghalt. Patrónusa őt is Széleskúton temettette el, emlékére márványra metszett epitáfiumot készíttetett.

Bornemisza Péter halála után, nyomdájának lengyel vezetője, Mantskovit Bálint könyvnyomtató, *Vigasztaló könyvecske* címmel, kiadta Balassi Bálint *Beteg lelkeknek való füves kertecskéjét*. A Gyarmati Balassi Istvánnak, Nagytapolcsány és Detrekő szabados urának, második Rudolphus Római császár &c. étékfogójának szóló ajánlás költ *Detrekőből, nagyságod várából, Szent Iván napján M.D.LXXXIII.*

Ungnad Kristófot 1584-ben iktatták be Szomolány birtokába, Balassa István óvást emelt ez ellen, mert Losonczy Anna férje neki hatezer tallérral tartozott, s ennek fejében Dióst a hozzátartozó birtokokkal zálogképpen lekötötte.⁴⁷

1586. november 5-én Balassi István Malackán magyarul írta meg végrendeletét, amelyben Detrekő várát fiára, Menyhártra hagyta.⁴⁸ Malacka városát malmaival, serfőző házával a fiának át kell adnia feleségének, Choron Annának. Ha a felesége újra férjhez menne, akkor a fiához kerüljön Nagytapolcsány. Két leányára, Borbálára és Erzsébetre is hagyott örökséget.⁴⁹ Úgy rendelkezett, hogy „ha készpénzem találtatik, azzal is mindenvel feleségem, leányim egyaránt osztassanak, azon kívül, azmi ezüst, arany és mindenféle ingó marhám találtatik is, Balassi Menyhárdt, és ha Isten több fiaikat ad, azokkal is. Az Balassy Menyhárdt anyjától, Zriny Ilonától maradott ezüst, aranyas szerszámtól is megválva, ki illet firfiat, és méltán néz Balassy Menyhárdtra, és több fiakra. Továbbá kívánom azt, hogy az én fiam, Balassy Menyhárdt békével eltúrje azt, az ő anyjával, Zriny Ilonával, marhájából az én feleségemnek, mikor nálam jegyben volt Kaboldban, ajándékon vettem volt.” Végül arra kérte testamentumosait, hogy „azféle deákoknak, kik körösz-

⁴⁶ SCHULEK (1939: 140).

⁴⁷ JEDLICSKA (1879: 266–267).

⁴⁸ Regeszták 187–189. – MNL OL, P 11-VIII.-sub E-No. 68.

⁴⁹ [...] junioris conjugis (dicti quondam Stephani Balassa) nempe quondam Dominae Elenae comitissae de Zrinio [...] ac ipsius Melchioris Balassy fuisse compertum fuisset.

tény prédikátorságra menendők, adjanak másfélszáz forintot.” Őt magát pedig „Zolocsniczán” temettessék az ő eleihez. Latin nyelvű résszel kibővített végrendeletét 1590. július 16-án, a halála után hagyták jóvá.⁵⁰

Balassi István nagy támogatója volt a reformáció ügyének. 1586-ban több levelet küldött a lutheránus Stansith Horváth Gergelynek (1558–1597). Ezek egyikében tanácsot kért arra nézve, hogy vajon ki kell-e hányatni a faragott képeket a templomból.⁵¹ 1588-ban Mantskovit Bálint adta ki Galgócon Valerianus Mader (1558–?) trencsényi származású evangélikus prédikátor *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum* című, tanító célzatú latin versgyűjteményét.⁵² A könyv ajánlólevelében, amelynek Balassa István, Balassa I. Menyhért fia, a címzettje, a szerző megemlítette Zrínyi Ilonát és hős apját is. Mader kötetének egyik versével komáját, Petron Jánost (1537–1613) köszöntötte, aki hosszú ideig a Balassa-család uradalmainak jószágigazgatója volt.⁵³ Petron 76 éves korában, 1613. november 27-én, halt meg. Ő volt az, akinek a harmadik verses síremléket állították a széleskúti templomban.⁵⁴

Gyarmati Balassa István 1590 márciusában halt meg.⁵⁵ Zrínyi Ilonától született fia, Menyhárt, 1592 decemberében, Holics várában vette feleségül Laki Bakith Margitot.⁵⁶ Dersffy Miklós 1604. január 29-én, Teplán kelt levelének végén adta hírül Illésházy Istvánnak, hogy „szegény Balassy Menyhárt hertelen holt meg.”⁵⁷

Menyhárt leányát, Balassa Ilonát (1593 k.–1615), 1609. augusztus 5-én a katolikus Wesselényi István (1583–1627) vette nőül.⁵⁸ Megállapodtak azonban abban, hogy az asszony továbbra is gyakorolhatja evangé-

⁵⁰ SCHUSTLER (1912: 92; 97). – MNL OL, P 11-VIII.-sub E-No. 68.

⁵¹ RÁTH (1894: 159).

⁵² BORSA (1964: 164–165), MADER (1588).

⁵³ MADER (1588: 216–217).

⁵⁴ GYURIKOVICS (1848a: 52). *Generosi domini Joannis Petron, olim Sp. ac magnificorum S. D. Melchioris primi, Balthasaris, Stephani, et Melchioris secundi Balassa de Gyarmath, in Detrekő, Tapolchán baronorum familiaris et praefecti, Anno Christi MDCXIII. die 27. Novemris aetatis suae LXXVI. placide ac mature defuncti.*

⁵⁵ ZÁKONYI (1934: 17), SCHUSTLER (1912: 97. jz). Balassa lt. 1590. (Balassa István végr.)

⁵⁶ KAPOSSY (1956: 329). Bécsben, 1592. november 10-én utasította Mátyás főherceg a kamarát, hogy Balassa Menyhértnek Holics várában tartandó esküvőjére királyi nászajándékul egy 70–80 rénes Ft értékű aranyozott ezüst csészét küldjenek.

⁵⁷ PÁLFFY (1991: 84–86).

⁵⁸ DEÁK (1882: 353), KŐSZEGHY (2010).

likus hitét, és azon a valláson való prédikátort tartanak a jószágukon.⁵⁹ Menyhárt fia, Balassa Péter (1595 k.–1621) volt az, aki feleségének, Pálffy Magdolnának (1586–1629) a kedvéért, 1615-ben lutheránusból áttért katolikusnak.⁶⁰ Ettől kezdve az akkor már teljesen szlovák lakosságú falu és temploma is katolikussá vált. Draskovich György (1599–1650) győri püspök az 1634-es *canonica visitatio* idején eltávolíttatta a nemkívánatos eretneknek nevezett Bornemisza Péter sírfeliratát.⁶¹

A széleskúti templomot 1699-ben teljesen átépítették. Az új templom nyugati oldalbejáratának két oldalán helyezték el Balassa I. Menyhárt vörös márvány sírkövét és Zrínyi Ilona fehér kőre vésett epitáfiumát. Két olyan *canonica visitatio* történt Széleskúton a 18. század során, amikor a fennmaradt három síremlék feliratait is lemásolták.⁶² Az egyik a Galgóczy János-féle *visitatio* volt 1752 júliusában; a másik a Batthyány József-féle, amelyet 1782. november 1-én tartottak. Nyomtatásban először 1778-ban esett szó Zrínyi Ilona epitáfiumáról, amikor a jezsuita tudós, Wagner Károly (1732–1790) családtörténeti könyvében annak első három sorát, illetve utolsó sorának végét idézte.⁶³

A három sírirat először 1828-ban jelent meg nyomtatott formában. Egy bizonyos J. Albrecht adta ki ezeket a Joseph von Hormayr (1782–1848) osztrák történész és politikus által szerkesztett bécsi tudományos folyóiratban.⁶⁴ Ezt követően, 1848-ban Gyurikovics György (1780–1848) jelentette meg ismét ezeket a *Magyar Academiai Értesítőben*,⁶⁵ illetve a *Társalkodóban*.⁶⁶ Mindkét cikkíró kitért arra, hogy Petron János sírkövének felirata, amely a Mednyánszky család egykori sírboltját fedő kőlapon található, a rajta való járkálástól annyira megkopott, hogy csak a plébánia 1752-es egyházi vizitációján leírt másolat segítségével volt olvasható. J. Albrecht ehhez még hozzáfűzte, hogy ezt a másolatot a plé-

⁵⁹ PALOTÁS (1872: 346).

⁶⁰ FABÓ (1865: 227).

⁶¹ BEKE (1994: 196), MIKÓ (2011: 41). *Epitaphium predicantis Bornemissae marmori incisum ex templo ejici curavi, velut nequissimi haeresiarchae.*

⁶² HEGEDŰS-TÓTH II. (2000: 191).

⁶³ WAGNER (1778: 122).

⁶⁴ ALBRECHT (1828: 316–317).

⁶⁵ GYURIKOVICS (1848a: 51–53).

⁶⁶ GYURIKOVICS (1848b: 71–72).

bános, egy tiszteletreméltó, barátságos öregúr, mindig készségesen rendelkezésre bocsátja.

A tudós Ipolyi Arnold (1823–1886) is járt Széleskúton. 1859-ben, a *Vasárnapi Ujságban* ezeket írta az ott látottakról:⁶⁷

Balassa Istvánnak első neje is nem kevésbé híres nevű volt: Zrínyi Ilona, a szigeti hős Zrínyi Miklós leánya. Az ifjún elhunytak, szintén itt, atyja emléke mellett, állított fehér márványlapon síratot bánatos férje, hosszabb, de nem minden szépség és kellem nélküli páros latin versekben párbeszédet szöve a fiatal nő és férj elválása keservéből. Itt közleni terjedelmessége nem engedi; egyszer már közölve volt az Akademia Értesítőjében, s majd bővebben közöljük még másutt tüzetesen a többi itteni többé kevésbé érdekes síremlékek felirataival.

A Zrínyi Ilonáról szóló gyászvers újbóli közlésére azonban a későbbiekben már nem került sor. Magáról az epitáfiumról azonban még néhány említést tettek. 1893-ban Dr. Aujezsky Aladár (1869–1933) állatorvos a *Turisták Lapjában* írt a széleskúti látnivalókról.⁶⁸ A síremlékek tévedésekkel teli bemutatása előtt megjegyezte, hogy a falu „régí templomában érdekes emlékek láthatók, melyek a plébánia Batthyány vizitációjában is le vannak írva.”⁶⁹

1895-ben Spitzer Mór (1848–1919) régiséggyűjtő, a széleskúti Pálffy-féle uradalom bérlője, a helybéli templom kriptájából kiemelte Balassa Menyhárt szablyáját, majd azt a Nemzeti Múzeum Hadtörténelmi Gyűjteményének ajándékozta.⁷⁰

A történész Takáts Sándor (1860–1932) a 20. század elején arról írt, hogy „Balassa István szép síremléket állított Zrínyi Ilonának. Megható felirata – sajnos – csak töredékben maradt ránk. E sírfelirat is azt hirdeti, hogy Ilona asszony ifjúsága virágszakaszában halt meg.”⁷¹ Takáts tévedett, hiszen a felirat máig épségben megvan. Ezt tanúsította Nemeskürty István (1925–2015) is, aki 1959-es tanulmányútjáról beszámolva, megjegyezte, hogy „a széleskúti (Solosnica) templomban ma is jó karban

⁶⁷ IPOLYI (1859: 498).

⁶⁸ AUJESZKY (1893: 127).

⁶⁹ * „Visitatio Batthyaniana Parochiae Szolocsniciensis, Lecta 1-a octobr. Anno 1782”.

⁷⁰ NAGY (1910: 588).

⁷¹ TAKÁTS (1926: 128–129).

megvan Balassa Menyhárt vörös márvány síremléke és Balassa István, valamint felesége, Zrínyi Ilona verses epitáfiuma”.⁷²

Az előbbieken elmondottak alapján úgy vélem, hogy Zrínyi Ilona párbeszédes epitáfiumának humanista eszköztárral megkomponált epigrammái megérdemlik a figyelmet. A párbeszédes epigrammafűzér két kéziratot és két nyomtatott változatban olvasható, azonban számos apró eltérés mutatkozik a négy változat között. Éppen ezért, a jó szövegkiadás érdekében, az eredeti kőtáblát is meg kellett tekintenem. 2022. április 24-én egy baráti társasággal utaztam el a mai Sološnicára, azaz Széleskútra.⁷³ A vasárnapi mise előtt, a plébános jóváhagyásával lehetett fényképet készítenünk az epitáfiumról. A biztonság kedvéért saját szememmel kibetűzve is összevettem a feliratot a nálam lévő kézirattal. Ezt követően az esztergomi Főszékesegyházi Levéltárba mentem, ahol az ott őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyveket vettem kézbe. Az epitáfium legpontosabb, szinte hibátlan másolatának az 1752-es *canonica visitáció*kor leírt szöveg bizonyult. Az 1782-es változathoz viszont egy sorpár teljesen hiányzik. Az eredeti kőtáblán a vésnök is ejtett néhány hibát. Érdeemes tehát újra közölnöm a Zrínyi Ilona emlékét őrző verssorokat. Az epigrammák helyesbített latin szövegéhez a párhuzamos helyeket kigyűjtöttem, mellékeltem a variáns lectionokat, valamint a teljes versnyersfordítását is elkészítettem.

Az epitáfium szövegében mitológiai utalás alig fordul elő, inkább az jellemző rá, Klaniczay Tiborral szólván, hogy „a humanista költemény [...] gyakran valóságos cento, ahol szinte sorról sorra ki lehetne mutatni a különböző antik költőktől kölcsönzött képeket, fél sorokat, s mennél több ilyen tartalmaz a mű, annál nagyobb volt a becsülete.”⁷⁴ Ebben az elégikus költeményben azonban Vergilius és más antik költők sorai mellett, Jacopo Sannazzaro (1458–1530) egyik elégiájából vett részlet is felbukkan.⁷⁵ Az olasz reneszánsz költő latin nyelvű verseinek ismeretét az 1570-es években csupán Istvánffy Miklósnál (1538–1615) lehet kimutatni.⁷⁶ Ő ugyan sok kortársáról szerzett verses epitáfiumot, ám az ezeket

⁷² NEMESKÜRTY (1959: 165).

⁷³ Kőszeghy Péter, Pongrácz Mária, Szabóné Makay Terézia és jómagam.

⁷⁴ KLANICZAY (1985: 38).

⁷⁵ SANNAZZARO (1535: 7v). *In funere Sarri Brancatii Lucretia uxor [Elegiae 1, 6.]*

⁷⁶ TARNAI (1997: 465).

tartalmazó, saját kezű kéziratában nem szerepel a Zrínyi Ilonáról szóló költemény.⁷⁷

A reneszánsz korban nem volt példátlan a párbeszédés gyászvers. A francia Joachim du Bellay (1522–1560) *Tumuli* című versciklusában, a 46 soros, *Naenia* című versben, kétsoros epigrammákban folytat dialógust egymással a férj és feleségének árnya (*Maritus, et Uxoris umbra*).⁷⁸ A vers 38. sorának záró szavai megegyeznek Zrínyi Ilona epitáfiuma 4. sorának zárásával: *Quae fueras nostros vivere digna dies*.

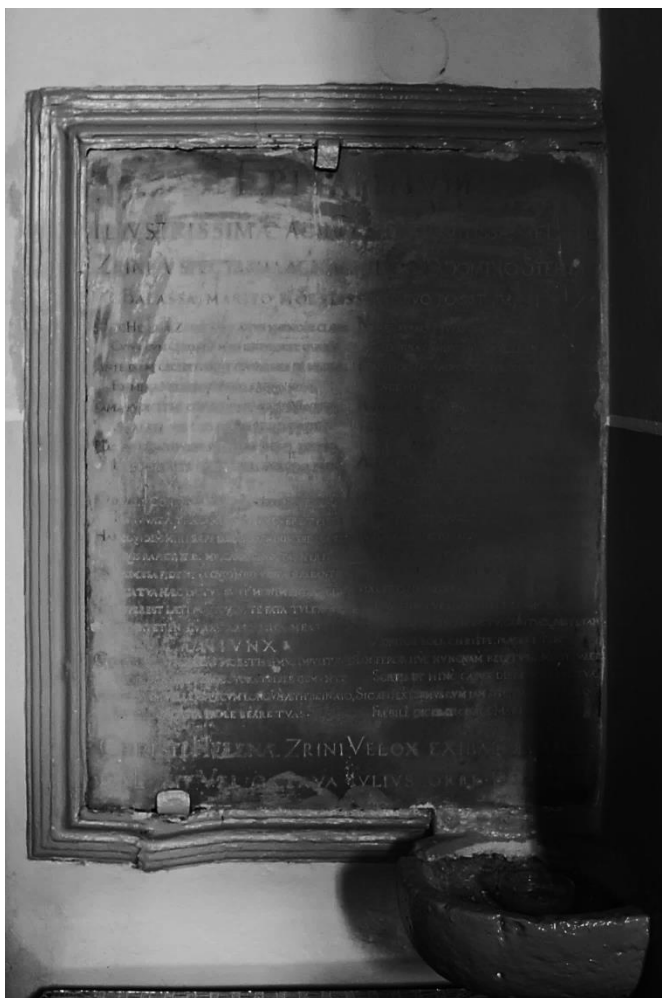
A széleskúti gyászvers szerzője talán annak az Istvánffy által is látogatott pozsonyi irodalmi körnek a tagja volt, amely az 1570-es években Radéczy István (?–1586) kertjében, egy hársfa alatt találkozgatott.⁷⁹ A kör verseket író ismert személyei olyan művelt humanisták voltak, mint a filológus Zsámboky János (1531–1584), az orvos Georgius Purkircher (1530 k.–1577), a flamand tudós, Nicasius Ellebodus (1535–1577) és a *poeta laureatus* Elias Corvinus (1530 k.–1602). Talán a velük jó kapcsolatban lévő, nagy műveltségű Batthyány Boldizsárnak is szerepe lehetett az epitáfium megírására alkalmas poéta kiválasztásában. Ebben a korban azonban számos kevésbé ismert, főként a wittenbergi és a padovai egyetemen tanult, humanista képzettségű értelmiségi készített sírverseket.

Bárki is volt a szerző, Zrínyi Ilona párbeszédéses epitáfiuma olyan mives neolatin költemény, amely méltó arra, hogy bekerüljön a magyarországi humanista költészetnek az irodalomtörténet által is számon tartott emlékei közé.

⁷⁷ ISTVÁNNFFY (1935).

⁷⁸ DU BELLAY (1558: 54r–55v).

⁷⁹ RITOÓKNÉ (2002: 224–231).

Zrínyi Ilona epitáfiuma

Epitaphium**Illustrissimae ac Magnificae Dominae Comitissae Helenae
Zrini a Spectabili ac Magnifico D. Domino Stephano
Balassa, marito moestissimo suo positum**

Hoc Helenae Zrini sunt artus marmore clausi,

Cuius cum Christo mens requiescit ovans.

Ante diem cecidit, viridi ceu messis in herba,

Foemina Neleidae vivere digna dies.

Fama pudicitiae cessit, ruit alma Marita,

5

Qualem sub dio rarus Apollo videt.

Hac superante, viro superabat spesque decusque,

Hac moriente redit cura dolorque viro!

MARITUS

O dulcis Coniunx! haec me sperare iubebas,

Ten' iuvat a thalamis me removeere tuis?

10

Has equidem mihi saepe dabas (reminiscere) voces:

„Quis rapiet, nisi me cana senecta tibi?“

En promissa fides! Tua quid mihi verba parabant

Fata tua haec luctus sunt monimenta mei.

Nil superest laeti, postquam te fata tulerunt,

15

Sed patet in curas area lata meas!

CONIUNX

Questus hic unde meas moestissimus impulit aures?

Moesta mei ne viri pectora triste gemunt?

Vivere quam vellem tecum longum, aethere in alto,

Et taedas casta prole beare tuas!

20

3 Sed cadat ante diem (Verg. *Aen.* 4, 620); adhuc tua messis in herba est (Ovid. *Her.* 17, 263) || 4 Bis sex Neleidae fuimus conspecta iuventus (Ovid. *Met.* 12, 553); multis foemina digna procis (Propert. 2, 9, 4.) || 5 Euadne ... occidit, Argivae fama pudicitiae (Propert. 1, 15, 21–22) || 6 sub dio (Verg. *Georg.* 3, 435; Horat. *Carm.* 2, 3, 23; 3, 2, 5) || 9 O dulcis coniunx (Verg. *Aen.* 2,777); quid me caelum sperare iubebas (Verg. *Georg.* 1, 325) || 10 thalamis removeere pudorem (Ovid. *Met.* 8, 157) || 11 Tene iuvat rebus (Ianus Pannonius, *Epigr.* 332, 3) || 12 cana senecta (Tibull. 1, 8, 42) || 13 'en haec promissa fides est?' (Verg. *Aen.* 6, 346) || 14 luctus monimenta ... mei (Ovid. *Met.* 10, 725); libelli /... magis sunt monimenta mei (Ovid. *Trist.* 3, 3, 78) || 15 postquam te fata tulerunt (Verg. *Ecl.* 5, 34) || 16 Et patet in curas area lata meas (Ovid. *Her.* 1, 72) || 17 Commixtum clamorem

Az epitáfium nyersfordítása:**A tekintetes és nagyságos úrnőnek, Zrínyi Ilona bárónőnek
a tekintetes és nagyságos úr, Balassa István,
az ő nagy bánatú férje által állíttatott**

E márvány alá vannak bezárva Zrínyi Ilona tetemei,

Akinek a lelke Krisztussal örvendve nyugszik.

Időnap előtt halt meg, miként az aratás a zsenge vetésben

A nestori napokat megélni méltó asszony.

A szemérmesség híre elmúlt, a kegyes feleség lerogyott,

5

Amilyent a szabad ég alatt a ritka napsütés lát meg.

Miután ő elment, a férfitől elment a remény és a szépség is,

Miután ő meghalt, gond és fájdalom szegődik a férfihoz.

A FÉRJ

Óh, édes feleségem! biztattál engem, hogy ezeket reméljem,

Vajon jólesik-e neked a szobádból engem eltávolítanod?

10

Nekem bizony gyakran ezen szavakat mondtad, hogy emlékezzem:

„Ugyan mi ragadhatna el engem tőled, hacsak nem a szürke öregség?”

Íme, a megígért hűség! Szavaidat hozzám miért intézted?

A sorsod istennői miatt ezek az emlékművek gyászoltatnak.

Semmi örömem nem marad fenn, miután téged a sors istennői elvittek,

15

Ámde széles tér nyílik a gondjaimra.

A FELESÉG

Búbánatos panaszkodás miért ütötte itt meg füleimet?

Vajon nem a férjem bánatos keble sóhajt-e szomorúan?

Amint élni akarnék hosszan veled, a fenti világban,

És házasságodat megajándékozni tiszta utóddal,

20

arrectasque impulit aures (Verg. *Aen.* 12, 618) || 19 Quam vellent aethere in alto (Verg. *Aen.* 6, 436) || 21–22 Ergo importunae ruperunt stamina Parcae, / Stamina lanifica tam bene ducta colo? (Jacopo Sannazaro, *Elegiae* 1, 6, 1–2) || 23 lacrimas dilectae pelle Creusae (Verg. *Aen.* 2, 784) || 24 O luce magis dilecta soror (Verg. *Aen.* 4,31) || 26 quid minuat curas (Hor. *Epist.* 1, 18, 101) || 28 nos flendo ducimus horas (Verg. *Aen.* 6, 539) || 29 dictis moerentia pectora mulcet: (Verg. *Aen.* 1, 197) || 31 Iamque ibat dicto parens (Verg. *Aen.* 1, 695); primisque iugarat / ominibus (Verg. *Aen.* 1, 345–346) || 32 mors ... in cava busta trahet (Ovid. *Am.* 3, 9, 38) || 33 Vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi (Verg. *Aen.* 4, 653; Seneca, *Epist.* 1, 12, 9) || 34 omnis curae casusque levamen (Verg. *Aen.* 3, 709) || 37 Iam feror in pugnas (Ovid. *Trist.* 4, 9, 27); tempora nunquam reditura tenent (Seneca, *Herc. Fur.* 175–176) || 39 Sic ait. (Verg. *Aen.* 4, 641); extremus si quis super halitus errat (Verg. *Aen.* 4, 684)

Ni mea ferales rupissent stamina Parcae,
 Stamina lanifica tam bene ducta colo! –
 Pone modum, lacrymas dilectae pelle maritae!
 Luce mihi quondam, care marite magis;
 Anne tibi ante obitum de me suscepta propago est, 25
 Quae minuatur curas admoneatque mei.

MARITUS

Aetheris ob patriam mea cum connubia spernis,
 Horas ancipitem ducere flendo iuvat.
 Nunc mulcent dictis moerentia corda propinqui,
 Nunc casti suadent vincla novare thori. 30
 Iam sociam, dicto parens, aliamque iugarem
 Hic modo, quam tecum busta cavata tegunt.

CONIUNX

Vixi, et quem dederat cursum Fortuna, peregi,
 Quae tibi curarum dulce levam[en] eram.
 Nunc linquens lucem luctu gemituque repletam, 35
 Adnitor soli, Christe, placere tibi.
 Iam, feror huc nunquam reditura marite valeto!
 Sortis et hinc casus disce notare tuae.
 Sic ait; extremus cum iam super halitus errans
 Flebile dicebat: 'care marite vale!' 40

ChrIstI HeLenae ZrInI VeLoX eXIbat aD arCes
 LVXIt VbI oCtaVa IVLIVs orbe DIe.

1 Zrini GBMS Zriny A || 4 Neleidae GBS Nereidae A Nelaeide M || 6 dio GBMS die A
 || 9 Coniunx GBMS Coniunx A || 10 Ten' GBS Heu iuvat A Ten (te ne) iuvat M || 11
 mihi saepe dabas (reminiscere) GBMS mihi dabas, reminiscere A || 13 quid GBAS
 quidem M; verba GBAM verba S || 14 monumenta GMS monumenta BA || 17 unde
 GBA und MS und' (unde) A || 18 A moesta GBMS moesti A || 19 alto GBAM ato S ||
 20 taedas GBS thaedas AM || 21 Numea G Ni mea BAMS; ferales GBMS fecales A ||
 22 lanifica GBMS lanifico A || 23 lachrymas GB lachrymas A lacrymas MS || 24
 condam GA quondam BMS; chare GBAMS || 25 propago est GBAS proles est M || 27
 spernis GMS cernis BA || 30 vincula nova GBA vincla novare MS || 31 iugaram (=
 iugaveram) GBAS jugatam M [lehetséges konjektúra: iugarem] || 34 levamen GBAM

Ha nem szakították volna szét fonalaimat a vészes párkák,
 A gyapjúfonó rokkán az annyira jól megsodort fonalakat!
 Fejezd be, ne onts könnyeket drága feleséged miatt!
 Egykor az életemnél inkább kedves férjem,
 Talán nem a halálom előtt emeltetett fel neked tőlem gyermeked, 25
 Aki csökkentheti és elűzheti a gondjaimat?

A FÉRJ

A menny hazája előtt, amikor a házassági jogaimat elutasítod,
 Az órákat sírással tölteni hasznos az ingadozónak.
 Most szavakkal csitítják bánatos szívüket a rokonok,
 Most a tiszta ágy új kötelékét javasolják. 30
 Most, a parancsnak engedvén, el is vennék másik házastársat
 Itt azonnal, amint veled együtt a kivájt sírok befednek.

A FELESÉG

Éltem, és pályafutásomat, amit Fortuna szabott ki, elvégeztem,
 Aki neked a gondok édes enyhítője voltam.
 Most elhagyva a gyásszal és jajjal töltött napvilágot, 35
 Igyekszem, Krisztus, egyedül neked tetszeni.
 Már elvitetem, ide soha nincs visszatérés, férjem, búcsúznod kell!
 Sorsodnak csapásait is ebből tanuljad megjegyezni.
 Így szólt; ekkor legvégső lehelete már fenn bolyongva
 Könnyezve mondta: „Drága férjem búcsút mondok!” 40

Zrínyi Ilona gyorsan Krisztus várába költözött át,
 A nyolcadik napon, mikor július fénylett az égen.

iugaveram) **GBAS** jugatam **M** [*lehetséges konjektúra: iugarem*] || 34 levamen **GBAM**
 levam **S** || 37 numquam reditura marite **GS** [*hiányzik a teljes verssor!*] **B** numquam, care
 marite **A** numquam, marite **M** || 38 hinc **GMS** [*hiányzik a teljes verssor!*] **B** huic **A** || 39
 extremus **GBMS** extremas **A**; halitus **GBMS** habitus **A** || 40 chare **GBAS** care **M** ||

A = ALBRECHT 1828; **B** = BATTHYÁNY 1782; **G** = GALGÓCZY 1752; **M** = GYURIKOVICS 1848
 A és 1848 B. **S** = A széleskúti templom falába helyezett eredeti, ám erősen kopott epitá-
 fium általam 2022. április 24-én saját szememmel kibetűzött, illetve lefényképezett
 szövege. A 31–32. sorok értelme nem egészen világos. A kőtblán olvasható *iugaram*
 (= iugaveram): ‘nőül vettem’ helyett jobbnak látszik a konjektúra: *iugarem*: ‘nőül ven-
 ném / vennék’, illetve ‘nőül vegyem / vegyek.’

Források a szövegkiadáshoz

- ALBRECHT 1828 J. ALBRECHT, *Grabschriften in der Kirche zu Breitenbrunn*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. Neunzehnter Jahrgang, Wien, Montag den 19. May 1828, 316–317.
- BATTHYÁNY 1782 A *Batthyány József-féle visitatio canonica Széleskúton 1782. november 1-én*. Kézirat. Prímási Levéltár, Esztergom, Lib. 149.j., 2–3, (1783).
- GALGÓCZY 1752 A *Galgóczy János-féle visitatio canonica Széleskúton, 1752 júliusában*. Kézirat. Prímási Levéltár, Esztergom, Lib. 44.b, Fasc. 18., 240–241, (1756).
- GYURIKOVICS 1848a GYURIKOVICS Gy., *Petron János sírboltja*, Magyar Academiai Értesítő, 8 (1848), 51–53.
- GYURIKOVICS 1848b GYURIKOVICS Gy., *Petron János sírboltja*, Társalkodó, 17 (1848/9) 3, 70–72.

Felhasznált irodalom

- AUJESZKY 1893 AUJESZKY A., *A Kis-Kárpátok a turistaság szempontjából*, Turisták Lapja, 5 (1893), 122–128.
- BARABÁS 1899 BARABÁS S., *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, második kötet*, Budapest, 1899.
- BORNEMISZA 1577 BORNEMISZA P., *Négy könyvetske a keresztyeni hitnek tudományáról*, Semptén, 1577.
- BORSA 1964 BORSA G., *XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban*, MKSz, (1964), 162–166.
- COMOEDIA 1981 *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról, mellyel elszakada az magyarországi második választott János királtúl*, in: Nagy P. (kiad.), *Magyar drámairók 16–18. század*, Budapest, 1981, 95–116.
- DEÁK 1882 DEÁK F., *Wesselényi Ferenc*, Századok, 16 (1882), 353–365.
- DÖBRENTAI 1838 DÖBRENTAI G. (szerk.), *Régi magyar nyelvemlékek I.*, Buda, 1838.
- DÖBRENTAI 1840 DÖBRENTAI G. (szerk.), *Régi magyar nyelvemlékek II.*, Buda, 1840.
- ENGEL 1798 J. Chr. von ENGEL, *Vortsetzung der Allgemeinen Welthistorie [...] Neun und vierzigsten Theils 2. Band*, Halle, 1798.
- FABÓ 1865 FABÓ A. (szerk.), *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria historica: 3. kötet*, Pest, 1865.
- FALLENBÜCHL 1988 FALLENBÜCHL Z., *Magyarország főméltóságai*, Budapest, 1988.
- FORGÁCH 1866 GHYMESI FORGÁCH Ferencz nagyvárad püspök *Magyar historiája 1540–1572*. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt, közli Majer F., Pest, 1866.
- FORGÁCH 1977 FORGÁCH F., *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt* (Borzák István fordítása), in: Kulcsár P. (kiad.), *Humanista történetirók*, Budapest, 1977, 567–1039.
- GÉRESI 1885 GÉRESI K. *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 3. kötet. Oklevelek és levelezések 1491–1600*, Budapest, 1885.

- GULYÁS 2014 GULYÁS B., *Bocskay György kalligráfus antikva betűs síremlékfeliratai. All'antica reprezentáció I. Ferdinánd bécsi udvarában*, Művészettörténeti Értesítő, 63 (2014), 265–305.
- HÁZI 1928 VITÉZ HÁZI J., *Balassi Menyhárt árultatásának szerzője*, MNy, 24 (1928), 175–183, 177–178.
- HEGEDŰS – TÓTH II. 2000 HEGEDŰS A. – TÓTH Kr., *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye II. L–Z*, Esztergom, 2000.
- IPOLYI 1859 [IPOLYI A.], *Fehérhegységi utiképek (A csallóközi utiképek írójától) Első rész Pozsonytól Szokolczáig fölfelé*, Vasárnapi Ujság, (1859/6), 42. szám, 495–498.
- ISTVANFFY 1935 N. ISTVANFFY, *Carmina*, ediderunt Iosephus Holub et Ladislaus Juhász, Lipsiae, 1935.
- IVÁNYI 2005 IVÁNYI B., *A Batthyány nemzetség körmendi levéltárának XVI–XVII. századi missilis levelei (1526–1700)*, Körmendi Füzetek, 6. szám, Vizi L. (szerk.), Körmend, 2005.
- JEDLICSKA 1866 JEDLICSKA P., *Csejte történeti emlékei*, Magyar Sion, 4 (1866), 427–440.
- JEDLICSKA 1879 JEDLICSKA P., *Adatok Szomolány vára s uradalmának történetéhez*, Történelmi Tár, 2 (1879), 262–284.
- KISZELYNÉ 2013 KISZELYNÉ TÓTH A., *Guthi Országkristóf végrendelete*, Historia Nostra, 1 (2013/1), 178–185. A hallgatói folyóirat I. évfolyam I. számában megjelent forrásközlésének pontosítása.
- KAPOSSY 1956 KAPOSSY J., *Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből, I–III. közzéteszi Bánrévi György*, Művészettörténeti Értesítő, 5 (1956), 47–53, 190–197, 318–330.
- KLANICZAY 1985 KLANICZAY T., *Pallas magyar ivadékai*, Budapest, 1985.
- KŐSZEGHY 2010 KŐSZEGHY P., *Kinek a lánya? Kinek a verse?*, in: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére, Bubryák O. (szerk.), Budapest, 2010, 421–424.
- LUKINICS 1924 LUKINICS I., *A Zrínyiek családtörténetéhez*, Turul, 38 (1924), 35–36.
- MADER 1588 MADER V., *Libellus exercitiorum poeseos scholasticarum ...*, Galgocii. 1588.
- MONOK 1987 MONOK I. (szerk.), *A Zsámboky-könyvtár katalógusa Gulyás Pál olvasatában*, a szakirodalmi bibliográfiát összeáll. Varga A.; bev. Ötvös P., Scriptum, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 12/2) Szeged, 1987.
- MIKÓ 2011 MIKÓ Á., *Bornemisza Péter síremléke*, in: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. a főszerkesztő Kőszeghy Péter 60. születésnapjára, szerk. Bartók I. – Csörsz R. I. Jankovics J. – Szentmártoni Szabó G., Budapest, 2011, 41–42.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. – A folyamatosan elérhető, digitálisan rögzített levelek: *Reformáció kora: 1526–1570*, in: <https://adatbazisonline.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>

- NAGY 1910 NAGY G., *Hadtörténelmi ereklyék a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Hadtörténelmi Közlemények, 11 (1910/1), 588–598.
- PÁLFFY 1991 Pálffy Kata *leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606.* sajtó alá r. és bev. Ötvös P., (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 30) Szeged 1991.
- PALOTÁS 1872 PALOTÁS M., *Wesselényi István reverzálisa Balassa Ilonának*, Századok, 6 (1872), 246–248.
- RMKT 1987 *Régi magyar költők tára XVII. század, 12.*, sajtó alá rend. Varga I. – Cs. Havas Á. – Stoll B., 1987.
- RÁTH 1894 RÁTH Gy., *Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája, első közlemény*, ItK, 4 (1894), 150–167.
- REGESZTÁK A MNL OL-ban őrzött iratokról készült regeszták. – Folyamatosan elérhető digitálisan rögzített cédulák. *A-I-25 A Balassa család iratai 1. Végrendeletek leltárai*, in: <https://mi.abtk.hu/hu/repertorium/38-regeszta-a-i/124-a-i-25-a-balassa-csalad-iratai>
- RITOÓKNÉ 2002 RITOÓKNÉ SZALAY Á., *Hortus Musarum: egy irodalmi társaság emlékei – Versek a Radéczy-körből*, in: „Nympha super ripam Danubii.” Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből, Budapest, 2002, 219–241.
- SANNAZZARO 1535 J. SANNAZZARO., *Opera omnia latine scripta nuper edita*, Venezia, 1535.
- SCHULEK 1939 SCHULEK T., *Bornemisza Péter 1535–1584. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből*, Sopron – Budapest – Győr, 1939.
- SCHUSTLER 1912 SCHUSTLER E., *Magyar társadalmi és családi élet 1570–1600-ig*, Budapest, 1912.
- SÉLLYEI 1841 SÉLLYEI E., *Az Alsóindvai Báffy nemzetség naplója*, Tudománytár, 8 (1841), 252–260.
- SZALAY 1861 SZALAY Á., *Négyszáz magyar levél a XVI. századból, 1504–1560*, Pest, 1861, 345.
- TAKÁTS 1926 TAKÁTS S., *Magyar nagyasszonyok, első kötet*, Budapest, [1926].
- TARNAI 1997 TARNAI A., *A neolatin költészet és dráma alkonya Európában*, ItK, 101 (1997), 457–469.
- TIMON 1764 TIMON S., *Epitome chronologica rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*, Claudiopoli, 1764.
- VIROVE CZ 2016 VIROVE CZ N., *Egy hírhe dt főúri imázs és ami mögötte van. A Komédia Balassi Menyhárt árultatásáról... a történeti források fényében*, ItK, 120 (2016), 373–401.
- VÁSÁRHELYI 1980 VÁSÁRHELYI J., *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai. I. Náprági Demeter könyvtára*, MKSz (1980), 117–130.
- WAGNER 1778 C. WAGNER., *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt, decas I.*, Budae, 1778.
- WAGNER 1802 *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt, decas IV.*, Posonii, Pestini, et Lipsiae, 1802.

- WAGNER 1877 WAGNER T., *A Zrínyiek Csehországban*, Századok, 11 (1877), 162–166.
- ZÁKONYI 1934 ZÁKONYI M., *Balassa Bálint születési éve*, Esztergom Évtapjai, 7 (1934/1–2), 14–17.
- ZRINIANA 1991 *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, Klaniczay T. (szerk.), Budapest, 1991.
- ZURANI 1899 ZURANI I., *Adatok Zay Ferencz életéhez*, Történelmi Tár, 22 (1899), 321–322.

Dialogical Epitaph of István Balassa's wife, Ilona Zrínyi (1546–1570) in the Church of Sološnica

Ilona Zrínyi's epitaph which was written in dialogue form and got carved on white limestone, survives in the church in Széleskút (today's Sološnica in Slovakia). The 42-line epigram was first published in 1828 by a certain J. Albrecht in a Viennese scientific journal, and then again in 1848 by György Gyurikovics in the Magyar Academiai Értesítő. The text of the epitaph had been recorded earlier, on the occasion of two canonica visitatio in 1752 and 1782. In 1859, Arnold Ipolyi praised the epitaph in the Vasárnapi Újság. The epigrams, composed with humanistic devices, have not been examined since then. In the long poem alongside lines from Virgil there is also an extract from an elegy by Jacopo Sannazaro. It is therefore worth republishing the poem containing the imaginary dialogue between Ilona Zrínyi and her husband. The essay contextualizes the poem with the biography of István Balassa and his wife, but it also contains information pertinent to the research of cultural history.

Keywords: Ilona Zrínyi, István Balassa, epitaph, Sološnica, Vergilius, Jacopo Sannazaro